

HELMI HILLEBRAND

EEN HUISKAMER ALS TREFPUNT GODS

"Zeyst ist (...) darum gekauft worden, nicht daß wir ein schön Hauß und Garten da haben, sondern daß eine Stadt Gottes da werden möge," zo lichte Nikolaus Ludwig graaf Von Zinzendorf de aankoop van het slot Zeist voor de stichting van de Evangelische Broedergemeente van Herrnhutters in 1747 toe. Het uit 1685 daterende slot was in 1745 door de doopsgezinde koopman Cornelis Schelling voor 157.000 gulden gekocht van Willem Adriaan graaf van Nassau-Odijk. De verwerving van het slot markeerde de vestiging van de Herrnhutters in de Republiek. De Herrnhutters (letterlijk: 'onder de hoede van de Heer'), vormden een gesloten piëtistische christelijke geloofsgemeenschap, die geheel zelfvoorzienend was. De opening van een grote synode op 12 mei 1746, die de Broedergemeente tot 14 juni op Slot Zeist hield, geldt echter als de stichtingsdag van de Zeister Broedergemeente. Zeist zou fungeren als doorgangshuis voor Herrnhutters op missiereis. Verschillende standen en rangen leefden hier samen, iets wat in de achttiende eeuw nog revolutionair was. Bij het slot werd een gebouwencomplex tot stand gebracht met een uniformegevelarchitectuur, waarachter de verschillende ruimten en functies die de gemeenschap nodig had werden samengebracht. De haast stedelijke aanleg bevestigde dat het in de woorden van de oprichter Von Zinzendorf daarbij echt ging om de stichting van een ware stad Gods: een samenleving van christenen die in harmonie het werk van God ten uitvoer brachten.

Herrnhut werd in 1722 gesticht voor een aantal Moravische vluchtelingen op het landgoed Berthelsdorf van Von Zinzendorf. Deze nederzetting werd het centrum van een door de graaf geleide godsdienstige beweging, die werd gekenmerkt door een op de lijdende Christus geïnspireerd piëtisme. Dat is een richting in het protestantisme die nadruk legt op vroomheid van gemoed en op een leven dat daarmee overeenstemt, een afkeer van een confessiegebonden kerkorganisatie en een grote zendingsdrang. Om tot de gemeenschap toe te mogen treden moest men lid van de Broedergemeente worden. De Herrnhut wilde zich nadrukkelijk niet als kerkgenootschap profileren, maar vormde een geestelijke gemeenschap. Men beschouwde het hele leven als een liturgische bezigheid en als een dienst aan God; ongeacht rang of stand had ieder lid hierin zijn taak en stond iedere handeling in dienst van de Heer. De aanleg van gemeenschappelijke huizen rondom een plein was typerend voor een nederzetting van de Broedergemeente. Aangezien de Herrnhutters het hele leven als liturgisch beschouwde, werd er geen onderscheid gemaakt tussen het dagelijkse leven en de kerkdiensten. De ruimte waar de gemeente bijeenkwam was dan ook geen aparte heilige ruimte, zoals bij de katholieken, of een speciaal kerkgebouw, zoals bij andere protestantse gemeenten, maar slechts

een 'vergaderplaats' of 'woonkamer.' De vierende gemeente vormde zelf het liturgisch centrum in de kerkzaal. Er was geen altaar of een kansel die de aandacht opeiste. De Herrnhutter Friedrich Wenzel Neisser had de leiding over de bouw van de gebouwen voor de gemeenschap bij het slot Zeist. Men ging eerst uit van één plein, maar door de aanwezigheid van de centrale oprijlaan van slot Zeist werden dit er al snel twee aan weerszijden daarvan. Neisser maakte waarschijnlijk het ontwerp maar moest ook de financiering van de bouw rond krijgen. Naast huizen voor gezinnen verzeen er na 1748 ook enkele grote koorhuizen voor de ongehuwde broeders aan de oostzijde van de oprijlaan en aan de westzijde voor de ongehuwde zusters en weduwen. Deze werden respectievelijk het Broeder-, Zuster- en Weduwenhuis genoemd. In deze koorhuizen konden de lidmaten gezamenlijk wonen en in aparte koorzaaltjes kon men deelnemen aan godsdienstoefeningen. De pleinen stonden al spoedig bekend als het Broederplein, of 'Broedersquare' en het Zusterplein of 'Zustersquare'. Bij de opzet van het complex is bewust gestreefd naar aansluiting bij de laatzeventiende-eeuwse bouwstijl van slot Zeist. In de hoofdgebouwen aan het plein zitten modernere schuiframen, terwijl de vleugels nog de oude kruiskozijnen hebben, net als het slot.

De kern van het leven in een 'Ortsgemeinde' waren de dagelijkse kerkelijke bijeenkomsten. Men sprak in de Broedergemeente niet van kerk- of erediensten, maar had het over 'Versammlungen.' Kenmerkend voor het leven in een Herrnhutter gemeente was dat de bijeenkomsten over de hele week verdeeld waren. De gemeentezang nam in de Herrnhutter bijeenkomsten een belangrijke plaats in. Zowel de 'Singstunde' (zangdienst), de liturgie als de avondmaalsviering waren in hoofdzaak gezongen bijeenkomsten. De preekdienst en de 'Stunden' bestonden uit een overdenking, voorafgegaan en besloten met een lied. Een liturgische omraming voor de preekdiensten werd pas aan het einde van de negentiende eeuw opgesteld.

De Broedergemeente wachtte, ondanks de aanwezigheid van voldoende financiële middelen en de veelomvattende liturgie van de dagelijkse godsdienstoefeningen, ruim twintig jaar om een apart kerkgebouw of 'Gemeinsaal' op te richten. Aanvankelijk bevond de kerkzaal van de Herrnhutters zich in de westelijke vleugel van het slot. De gemeentenzaal is als het ware een 'huiskamer' voor de gemeente, waar het 'gezin' zich onder Gods Woord verzamelt en als gemeenschap Gods daden prijst. Hier worden de kenmerkende zangdiensten gehouden met de wisselende koor- en gemeentezang.

De kerkzaal aan het huidige Zusterplein 12 werd ontworpen door Moritz von Schweinitz en werd begonnen in 1768 en in twee jaar gebouwd. In de architectuur volgde het gebouw de omliggende bebouwing waardoor het niet direct als kerkgebouw herkenbaar was. Het was weliswaar groter dan de woonhuizen, doch nauwelijks hoger dan de koorhuizen. Pas in de negentiende eeuw werd het klokkentorentje aangebracht. De sober vormgegeven kerkzaal is geheel wit geschilderd. Het wit symboliseert de kleur van de hemel, zowel van de dood als van het eeuwige leven. De gescheiden zitplaatsen in de kerkzaal voor de mannen en vrouwen in een broeder- en zustergedeelte zijn opmerkelijk, evenals de aparte plaatsen voor kinderen. Hoewel dit in andere kerken ook wel gebruikelijk was, had deze indeling in de Broedergemeente de bedoeling dat men niet als enkeling of als gezin naar de kerk ging, maar dat men de bijeenkomsten als gemeenteleden gezamenlijk beleefde, zittende naast een medebroeder of -zuster. De zusterkant ligt, gezien vanaf de liturgietafel, aan de rechterzijde. De banken zijn daar lager en smaller dan aan de zijde der broeders. In de kerkzaal bevinden zich twee galerijen met daaronder aan beide kanten een loge, aan de broederkant de consistoriekamer en aan de zusterkant een ruimte voor het schenken van thee bij het liefdemaal, een dienst met een open liturgisch karakter die door de Broeder-gemeente op kerkelijke feestdagen gehouden wordt. Er is geen koster aangesteld, aangezien de zaaldienst door broeders en zusters bij toerbeurt wordt verzorgd, hetgeen als een eer wordt beschouwd. Tot op de dag van vandaag is in Zeist het resultaat zichtbaar van een bouwcampagne van een christelijke gemeenschap die streefde naar harmonie in de eigen gemeenschap, wat tot uitdrukking kwam in de symmetrie van de gebouwen die zij tot stand brachten. De afstemming in de architectuur van de gevelwanden aan de pleinen is uniek voor de stedenbouw en architectuur in de achttiende eeuw. De Gemeensaal van de Evangelische Broedergemeente aan het Zusterplein kan beschouwd worden als een 'huiskamer' voor de gemeente, waar de gemeenschap dagelijks Gods daden prijst. Bovenop de spits van het kerktorentje straalt een Herrnhutterster: symbool voor een nog steeds levenskrachtige en stralende geloofsgemeenschap.

Bronnen

- A. de Groot, A., P. Peucker, P., *De Zeister Broedergemeente 1746-1996. Bijdragen tot de geschiedenis van de Herrnhutters in Nederland*, Zutphen 1996.
- W. Lutjeharms, *De liturgie der Evangelische Broedergemeente*, Zeist 1981.
- J. Meerdink, *De kerkzaal en het Broederhuis der Evangelische Broedergemeente te Zeist, Boeken der Broeders no. 8*, Zeist 1968.
- H. Wels, *Herrnhutters in Zeist*, Abcoude 1999.